

**ՀԱԿՈՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
(ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ)**

**ԱՐՅԱԽԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱՅԻ
ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԱԶԱՏԱԳՐՄԱՆԸ**

Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտին արցախահայ ռազմիկներն ակտիվ մասնակցություն են ունեցել Կենտրոնական և Հարավ-Արևելյան Եվրոպայի երկրների ազատագրման մարտերին: Անձնուրաց կռվելով Խորհրդային բանակի կազմում՝ նրանք նպաստել են Լեհաստանի, Ռումինիայի, Հարավսլավիայի, Հունգարիայի, Ավստրիայի, Չեխոսլովակիայի ազատագրմանը և Գերմանիայի գրավմանը:

1944թ. հուլիս-1945թ. ապրիլ ընկած ժամանակամիջոցում Առաջին, Երկրորդ, Երրորդ Բելոռուսական և Առաջին Ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերը Լեհաստանն ազատագրեցին գերմանաֆաշիստական զավթիչներից: Լեհաստանի ազատագրման մարտերում Խորհրդային Միության հերոսի կոչման արժանացած առաջին արցախահայը Առաջին Ուկրաինական ռազմաճակատի 13-րդ բանակի 350-րդ հրաձգային դիվիզիայի 1176-րդ հրաձգային գնդի 1-ին հրաձգային գումարտակի հրաձգային դասակի հրամանատար, լեյտենանտ Ռուբեն Քրիստաֆորի Բաղիրյանն էր (Շուշի): Խիզախ շուշեցին աչքի ընկավ հուլիսի 30-ին Վիսլա գետի հաղթահարման, ինչպես նաև օգոստոսի 1-ին Կապշեվնիցա բնակավայրի ազատագրման մարտերում, որտեղ նրա դասակը հետ մղեց հակառակորդի 9 կատաղի հակազորի, ոչնչացրեց 60-ից ավելի հիտլերական: Այդ մարտում Բաղիրյանը նռնակներով ոչնչացրեց գերմանական մեկ զրահատրանսպորտոր, գերի վերցրեց մեկ մայորի: Լեհաստանի տարածքում տեղի ունեցած գործողությունների ընթացքում մարտական առաջադրանքները գերազանց կատարելու և պարբերաբար ցուցաբերած խիզախության համար լեյտենանտ Ռուբեն Բաղիրյանը ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահության 1944թ. սեպտեմբերի 23-ի հրամանագրով արժանացավ Խորհրդային Միության հերոսի կոչման¹: Ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ տարած հաղթանակից հետո նա 1945թ. զորացրվել է ԽՍՀՄ զինված ուժերի շարքերից, բնակություն հաստատել Պյատիգորսկ քաղաքում, աշխատել այնտեղ և մահացել 1978թ. փետրվարի 20-ին²:

Բացի Ռուբեն Բաղիրյանից Լեհաստանի ազատագրման համար Խորհրդային Միության հերոսի կոչում շնորհվեց նաև Աուրեն

¹ Ռուսաստանի Պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվ, (այսուհետև՝ ՌԴ ՊՆԿԱ), ֆ. 33, ց. 793756, գ. 4, թ. 51:

² Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь, т. 1, М., 1987, с. 102.

Գասպարյանին, Կոնստանտին Նազարյանին (երկուսն էլ Ստեփանակերտից), Թեմիկ Ավթանդիլյանին (Մարտակերտ) և Վաղինակ Ջաքարյանին (Խանլար): Երեք հայորդիներ՝ Շահեն Սարգսյանը (Ստեփանակերտ), Աշոտ Մելքունյանը (Մարտակերտ) և Իսահակ Կարախանյանը (Խանլար) դարձան Փառքի շքանշանի լրիվ ասպետ: Լեհաստանի ազատագրման մարտերին ակտիվորեն մասնակցել էին տանկային կորպուսի հրամանատար, զնդապետ Համազասպ Բաբաջանյանը (Չարդախլու), տանկիստներ՝ Աշոտ Բալայանը, Արկադի Մարտիրոսյանը (երկուսն էլ Մարտունուց), կապավորներ՝ Նարինան Ղահրամանյանը (Շահունյան), Սերգեյ Մալխասյանը (Խանլար) և շատ ուրիշներ, որոնք պարզևատրվեցին մարտական շքանշաններով ու մեդալներով: Հազարից ավելի արցախահայ զինվորներ ու սպաներ 1944թ. մայիսի 26-ից մինչև հոկտեմբերի 25-ը Երկրորդ և Երրորդ Ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերի կազմում մասնակցեցին զերմանաֆաշիստական զորքերից Ռումինիայի ազատագրմանը և արժանացան կառավարական պարգևների: Ռումինիայի ազատագրման համար աչքի ընկավ 23-րդ տանկային կորպուսի 135-րդ տանկային բրիգադի մոտորացված գումարտակի տանկադեսանտային վաշտի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Էլդար Արտեմի Շահնազարյանը (Կարյադինո): Գումարտակի հրամանատար, մայոր Վոլոստովի վկայությամբ ավագ լեյտենանտ Շահնազարյանը հատկապես արիաբար էր մարտնչում 1944թ. օգոստոսի 21-26-ը տեղի ունեցած մարտերում՝ մշտապես գտնվելով վաշտի ստորաբաժանումների մարտակարգերում: Նա աչքի ընկավ Բակեու քաղաքի համար մղված մարտերում: Մարտական առաջադրանքը հաջողությամբ կատարելու համար ավագ լեյտենանտ Է.Ա. Շահնազարյանը Երկրորդ Ուկրաինական Ռազմաճակատի զրահատանկային և մեքենայացված զորքերի հրամանատարի 1944թ. սեպտեմբերի 5-ի թիվ 30 հրամանով պարգևատրվեց Ալեքսանդր Նևսկու շքանշանով³: Դա խիզախ սպայի մարտական 4-րդ պարգևն էր. մինչ այդ նա 1943թ. հունվար-հոկտեմբեր ամիսներին Ուկրաինայի ազատագրման մարտերում կատարած սխրանքների համար պարգևատրվել էր Կարմիր աստղի 2 շքանշանով⁴: Հրետանային մարտկոցի հրամանատաժ, կապիտան Գուրգեն Խաչատրյանը (Չարդախլու) պարգևատրվեց Կարմիր Դրոշի շքանշանով, ավտովարորդ Անդրանիկ Ղահրամանյանը (Մարտակերտ), ավտոմատավոր Շահամիր Բեգլարյանը (Գյուլիստան), ականանետի նշանառու Ռուբեն Պողոսյանը (Մարտակերտ) արժանացան «Արիության համար» մեդալի և այլն: 1944թ. սեպտեմբերի 28-ից մինչև հոկտեմբերի 30-ը Երրորդ Ուկրաինական ռազմաճակատի զորքերն ազատագրեցին

³ ՌԴ ՊՆԿԱ, ֆ. 33, ց. 690155, գ. 2233, ք. 18:

⁴ Նույն տեղում, ց. 682526, գ. 1806, ք. 326; գ. 421, ք. 457:

Հարավսլավիայի զգալի մասը: Այդ մարտերում ցուցաբերած անօրինակ խիզախության համար հետմահու հերոսի կոչում շնորհվեց վաշտի հրամանատար, լեյտենանտ Արամ Սաֆարյանին (Մարտունու շրջանի Հաղորդի գյուղ): Գնդի հրամանատար, գվարդիայի փոժգնդապետ Պենկովի վկայությամբ 1944թ. հոկտեմբերի 7-ին գվարդիայի լեյտենանտ Արամ Սաֆարյանը մարտական առաջադրանք ստացավ՝ Ռիտոպեկ գյուղի շրջանում իր վաշտի հետ առաջինն անցնել Դանուբ գետի աջ ափը և ամրանալ արևելքից Բելգրադ տանող խճուղու երկու կողմերում: Անհավասար մարտում քաջի մահով զոհվեց գվարդիայի լեյտենանտ Սաֆարյանը և նրա զինվորները մինչև վերջ հավատարիմ մնալով զինվորական երդման, չնահանջեցին ոչ մի քայլ: Հակառակորդը մարտադաշտում թողեց ավելի քան 150 սպանված զինվոր ու սպա: Գվարդիականների անձնագրի գործողությունը հնարավորություն տվեց դիվիզիայի հիմնական ուժերին մեկ այլ վայրում առանց կորուստների գետանել Դանուբը և գրավել Բելգրադ տանող ճանապարհի մի զգալի հատվածը, ինչը մեծ չափով նպաստեց հոկտեմբերի 20-ին ազատագրելու Հարավսլավիայի մայրաքաղաքը⁵: Բելգրադի ազատագրման ժամանակ կատարած սխրանքների համար Կարմիր աստղի շքանշանով պարգևատրվեցին հրետանավոր Բագրատ Սարգսյանը (Մարտունի), հետևակային Վաչագան Բաղդասարյանը (Ստեփանակերտ), Հայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի շքանշանով՝ կապիտան Սայադ Սարկոսյանը (Շամխոր) և այլոք:

Ավելի քան 1500 արցախահայ ռազմիկներ 1944թ. հոկտեմբերից մինչև 1945թ. մայիս ակտիվորեն մասնակցեցին Հունգարիայի և Ավստրիայի ազատագրման մարտերին: Երկրորդ Ուկրաինական ռազմաճակատի 7-րդ գվարդիական բանակի 5-րդ զենիթահրետանային դիվիզիայի 743-րդ զենիթահրետանային գնդի 1-ին մարտկոցի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Էդուարդ Մելիքի Այանյանը (Խանլարի շրջան, գյուղ Գետաշեն) արժանացավ Խորհրդային Միության հերոսի կոչման՝ Բուդապեշտի գրավման ժամանակ կատարած սխրանքների համար: 1945թ. հունվարի 6-ի մարտում Այանյանը թշնամու հակազորից հետ մղելիս վիրավորվեց, սակայն մնաց շարքում և ղեկավարեց մարտկոցի գործողությունները: Բուդապեշտի արևելյան մասի՝ Պեշտի ազատագրման մարտում (Պեշտը ազատագրվեց հունվարի 18-ին), Այանյանի մարտկոցն առաջինների թվում հասավ Դանուբ գետին և իր գործողություններով նպաստեց հետևակի գետանցմանը: ԽԱՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1946թ. մայիսի 15-ի հրամանագրով Էդուարդ Այանյանին շնորհվեց Խորհրդային Միության հերոսի կոչում: Մինչև Հունգարիայում հերոսանալը հմուտ զենիթահրետանավորը ակտիվորեն մասնակցել էր Ուկրաինայի, Մոլդովայի և Ռումինիյի ազատագրման մարտերին և կատարած

⁵ ՈՂ ՊԼԿԱ, ֆ. 33, ց. 793756, գ. 42, թթ. 364-365:

սխրանքների համար պարգևատրվել «Արիության համար» մեդալով, Կարմիր աստղի և Չայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի շքանշաններով⁶, իսկ գումարտակի հրամանատարի տեղակալ, կապիտան Վասակ Պողոսբեկյանը (Մարտունի, հետմահու) և տանկային գումարտակի հրամանատար, լեյտենանտ Չայրապետ Սարգսյանը (Չաղրուք) պարգևատրվեցին Լենինի շքանշաններով:

Ավստրիայի մայրաքաղաք Վիեննայի ազատագրման մարտում հերոսաբար զոհվեց հրաձգային գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Բորիս Մուսաեյանը (Տող)՝ հետմահու պարգևատրվելով Չայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի շքանշանով: Շքանշաններով պարգևատրվածների թվում էին ավիացիների հրամանատար, մայոր Ռաֆայել Գաբրիելյանը (Շուշի, հետագայում Խորհրդային Միության հերոս), գումարտակի հրամանատարներ՝ մայոր Մամիկոն Առուստամյանը (Շամխոր), կապիտան Ներսես Չակոբյանը (Շուշի):

Չազարից ավելի արցախահայեր 1944թ. սեպտեմբեր-1945թ. մայիս ընկած ժամանակամիջուցում Երկրորդ և Չորրորդ և մասամբ էլ Առաջին Ուկրաինական ռազմաճակատների զորքերի շարքերում ակտիվորեն մասնակցեցին Չեխոսլովակիայի ազատագրմանը: Նրանցից՝ գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Գրիգոր Բաղյանին (Խաչակապ) շնորհվեց Խորհրդային Միության հերոսի կոչում, իսկ հետախույզ ավագ սերժանտ Մեխակ Ծատուրյանը (Շամխոր), դարձավ Փառքի շքանշանի լրիվ ասպետ: Մարտական պարգևների արժանացածների թվում էին՝ ավիացիների շտաբի մայոր Կոնստանտին Գաբրիելյանը (Շուշի), գումարտակի հրամանատար, մայոր Առուստամ Չարությունյանը (Մարտունի), ավիոտեխնիկայի հրամանատար, ավագ լեյտենանտ Նորայր Դանիելյանը (Չարդախլու), դիվիզիայի քաղբաժնի պետ, փոխգնդապետ Վիկտոր Մուրադյանը (Չաղրուք) և շատ ուրիշներ:

Ձգալի թվով արցախահայեր Չունգարիայի, Ունիմիայի, Անստրիայի և Չեխոսլովակիայի ազատագրման մարտերին մասնակցեցին հայկական 409-րդ հրաձգային դիվիզիայի շարքերում, որը Ալովակիայի մայրաքաղաքի ազատագրման համար արժանացավ «Բրատիսլավյան» անվան:

Չազարից ավելի արցախահայեր 1945թ. հունվար-մայիս ամիսներին Առաջին, Երկրորդ, Երրորդ Բելոռուսական և Առաջին Ուկրաինական ռազմաճակատների զորքերի շարքերում ակտիվ մասնակցություն ունեցան Գերմանիայի տարածքում տեղի ունեցած հաղթական մարտերին: Նրանցից՝ լեյտենանտ Չրանտ Ավագյանին (Շուշի) շնորհվեց Խորհրդային Միության հերոսի, իսկ սակրավորներ՝ Վաղարշակ Չայրապետյանին (Ստեփանակերտ) և Չովսեփ Չովսեփյանին (Մարտունի) Փառքի շքանշանի լրիվ ասպետի աստիճան: Արևելյան Պրուսիայի ազատագրման համար Սովորովի 1-ին աստիճանի

⁶ ՈՂ ՊԵԿԱ, ֆ. 33, ց. 793756, գ. 3, թ. 259:

չքանչանի արժանացավ Երրորդ Բելոռուսական ռազմաճակատի հրամանատար, բանակի գեներալ Յովհաննես Բաղրամյանը (Չարդախլու): Նման չքանչանի, Բեռլինի գրավման արժանացավ տանկային կորպուսի հրամանատար, հնդապետ Յամազասպ Բաբաջանյանը (Չարդախլու), դիվիզիայի հրամանատար գեներալ-մայոր Անդրանիկ Ղազարյանը (Շուշի) պարգևատրվեց Սովորովի 2-րդ աստիճանի չքանչանով: Սովորովի 3-րդ աստիճանի չքանչանի արժանացավ հրաձգային գնդի հրամանատար, մայոր Սրտավազդ Մարտիրոսյանը (Գյուլաթաղ), Յայրենական պատերազմի 1-ին աստիճանի չքանչանի՝ հրետանային գնդի հրամանատար, փոխգնդապետ Գուրգեն Սանասյանը (Չարդախլու) և շատ ուրիշներ:

Այսպիսով, Յայրենական մեծ պատերազմի ավարտական շրջանում ավելի քան 5000 արցախահայ ռազմիկներ իրենց կյանքի և արյան գնով պայքարել են՝ ակտիվ մասնակցություն ունենալով Կենտրոնական և Յարավ-Արևելյան Եվրոպայի երկրների ազատագրման մարտերին և իրենց արժանի ավանդը ներդրել ֆաշիստական Գերմանիայի ջախջախման գործում: Պատերազմի եզրափակիչ փուլի մարտերում կատարած սխրանքների համար և իրենց խիզախությամբ առավել աչքի ընկած 9 արցախահայի շնորհվել է Խորհրդային Սիության հերոսի կոչում, 6-ը դարձել են Փառքի չքանչանի լրիվ ասպետ, իսկ ավելի քան 3000-ը պարգևատրվել են մարտական չքանչաններով ու մեդալներով: Արցախահայերից մեկական հոգի եղել են՝ ռազմաճակատի, կորպուսի, դիվիզիայի, 5-ը գնդի հրամանատարներ և այլն: